

СПОЧАТКУ БУВ ОЙЛЕНШПІГЕЛЬ

Читацькому загалові ця постать більше відома під іменем Тіля Уленшпігеля. Написав про цього крутія, а потім народного героя Шарль де Костер, назвавши книгу «Легенда про Тіля Уленшпігеля». От таким його і знають: спочатку баламутом, а потім пристрасним борцем, романтично закоханим у чарівну Нелле та з вірним другом Ламме Гудзаком. Проте чому ж цей славетний герой став нараз Тілем Ойленшпігелем? Якщо на правду, то це один із варіантів перекладу його імені з німецької, данської, голландської і фламандської. А ще варто сказати, що перекладач «Книги веселих, а інколи не дуже, проте завше повчальних історій життя та смерті веселуна і крутія Тіля Ойленшпігеля» зумисне вибрав інше прізвище для нашого героя. Надто вже Ойленшпігель Германа Боте відрізнявся від Уленшпігеля Шарля де Костера.

Герман Боте, який народився близько 1450 року в Брауншвайгу й помер там само близько 1520 року, був письменником, середньовічним хроністом і сатириком. Він став, так би мовити, «батьком» Ойленшпігеля. Загалом Ойленшпігель Германа Боте, так само, як і Уленшпігель Шарля де Костера, також герой, і люди його люблять; не всі, звичайно, а лише ті, котрі не стали жертвами його вивертів та жартів, проте нічого не скажеш: герой, і напис на його могилі це засвідчує. Та й той факт, що історії про нього оповідали як у Німеччині, так і у Фландрії, Голландії та Данії свідчать самі за себе. Звичайно, у Шарля де Костера Тіль теж незлобивий, одначе він борець, у тому числі з несправедливістю.

А от наш Ойленшпігель таким не є абсолютно, й у нього дещо інше прагнення до свободи, ніж у героя твору Шарля де Костера. Повірте, Ойленшпігель не менше свободолюбивий аніж Уленшпігель, проте він — ніби зітканий із протиріч. Справді вітрогон і мастак на витівки, його вміння клеїти дурня, ловити на слові, а ще пацифізм настільки ширі, що мимоволі пригадується наївно-простодушній Швейк Ярослава Гашека, а вмінням видурювати гроші наш Ойленшпігель є очевидним взірцем для Остапа Бендера І. Ільфа та Є. Петрова. Водночас Ойленшпігель позбавлений жадоби і ненависті. Грошкики він видурює і відразу ж пускає на вітер, вони для нього — просто засіб жити як хочеться, жити вільно. Тобто у своєму ставленні до багатства Тіль абсолютно незалежний від нього. Ойленшпігель — ідеал вільної людини, вільної від будь-яких зобов'язань і важкої буденної праці. Натура надзвичайно різнобічно талановита, проте водночас — це особистість, яка катастрофічно не бажає працювати. І це не те, щоби бути експлуатованим та гнути спину на пана, ні, Ойленшпігель, так би мовити, «активний» лінюх. Звичайно, він не ідеальний. У цьому, власне, і є його відмінність від «штамповано-взірцевих» героїв сьогодення та минулих часів. Також у цьому, власне, і приваба героя, він не взірець для рівняння, Тіль — дзеркало, в якому ми бачимо те, чим наділені самі. А ще любить Ойленшпігель славу, однак він на диво не пихатий, і смачно поїсти та добряче випити охочий, але живе за принципом: «Я їм, щоб жити, а не навпаки: живу, щоб їсти». До того ж, як відомо, палиця має два кінці, й за свою свободу Ойленшпіге-

леві доводиться платити високу ціну. Хоча його багато хто любить, він усе життя залишається самотнім, а під кінець його земного шляху складається враження, що ця хвора, немічна і саркастична людина цілком розчарувалась у пошуках. Загалом важко сказати, чи зміг би Тіль повторити славну фразу Григорія Сковороди: «Світ ловив мене, але не впіймав».

...У випадку з Ойленшпігелем Боте, проте, приховав своє авторство. Він підписався псевдонімом. Написано роман нижньонімецьким діалектом. Уже в 1510-1511 роках твір було інтерпретовано літературною мовою. Цей варіант, на жаль, зберігся до наших днів не повністю. Написаний літературною мовою варіант, яким тепер користуються, — це зроблений у Страсбурзі в 1515 році передрук твору. Основою оповіді є шванки,¹ вони ніби продовжують один одного, створюючи розповідь про життя головного героя. Оповідь починається від його народження і завершується описом його похорону. Отже «народжується» цикл шванків, або — роман із шванків.

Цей твір за структурою можна розглядати як попередника пізнішого біографічного роману. Кожен шванк гротескно-наочно зображує той чи інший випадок у житті Тіля. Здебільшого це конфліктна ситуація, котру він розв'язує на свою користь завдяки власному лукавству та простакуватості. Головний герой твору — блазень, добре відомий у літературній традиції пізнього середньовіччя. Блазень — це другорядна особа, аутсайдер, проте він не тільки пошиває в дурні своїх контрагентів, а й висміює структуру тодішнього суспільства, його звичаї та уклади. Сміх та зловтіха блазня — вияв гострої, хоча й не сказаної прямо у вічі критики.

Чи не все життя Ойленшпігеля — пригода-подорож тодішньою Німеччиною та іншими країнами Європи, під час якої він зустрічається з представниками різних соціальних станів, починаючи з королівського двору і закінчуючи жебраками при дорозі. Таким чином твір ніби демонструє зріз суспільного життя тих часів. Суспільства, котре починає диференціюватися невідомим досі способом.

Ойленшпігель — блазень — особистість, котра має, якщо і не суперечливу натуру, то принаймні багатосторонню, це точно. З одного боку, головний герой інфантильно фіксується на функції випорожнення, він смішливий, злорадний та соромітний; з іншого боку: раціонально виважений, постійно думає про власну вигоду, безжалний та брехливий. Так Ойленшпігель репрезентує міщанський компонент менталітету обивателя того часу.

Історія Тіля Ойленшпігеля відображена у численних опрацюваннях, особливо в дитячій літературі, аж до ХХ сторіччя. Про Ойленшпігеля написали Гергарт Гауптманн, Ерїх Кестнер, Бертольд Брехт. Актуалізувати історію, створену ще півтисячоліття тому, намагались і Гергарт та Кріста Вольф.

¹ **Шванк** — жанр німецької міської середньовічної літератури, аналогічний із французьким фаблію, невелика гумористична оповідь у віршах, а згодом у прозі, часто сатирична й повчальна. Шванк також близький до жанру новели епохи Відродження.

Оповідка перша:
як тричі хрестили маленького
Тіля Ойленшпігеля та про його
хресного батька

В землі¹ Саксонія близенько від Ельмського лісу розташоване село Кнайдінген, у якому й народився Тіль Ойленшпігель. Батька Тіля звали Клаус Ойленшпігель, а маму — Анн Вібкен. Отож, коли Тіль народився, породілля відіслала охрестити новонародженого в церкві села Амплебен та звеліла назвати дитину Тілем Ойленшпігелем, бо саме Тілем звали його хресного батька: Тіля фон Утцена, гордовитого господаря залишків замку Амплебен. П'ятдесят років тому той замок зажив слави розбійницького кубла, от війська магдебурців² за допомогою союзних їм міст рознесли його вщент. Село з такою самою назвою — Амплебен та церква в ньому відтоді перейшли у володіння достойного абата монастиря святого Егідія, Арнольфа Пфаффенмаєра.

Коли Ойленшпігеля охрестили і саме понесли охрещену дитину назад до Кнайдінга, захотіла хресна мама, яка його так і тримала на руках, чимскоріше віднести дитину. От і пішла стежкою вздовж струмка з Амплебена до Кнайдінга. Хресна добряче почастувалася пивом (у ті часи була така гарна традиція — нести після хрестин дитину в шинок, пити там за її здоров'я та веселитися. Розплачувався у шинку батько дитини). Отож, не втримавшись на стежці, хресна заточилася, зійшла з дороги та й талапнулася в здоровенну баюру. Захляпалася страшенно, дитина теж була в багнюці, тільки очі світилися, ледь не вдавився Тіль тою грязюкою. На допомогу

¹ **Федеральна земля.** Історично на території Німеччини до середини XIX століття існувало багато дрібних держав, упродовж століть її географічна карта дуже змінювалася. Землі в їх нинішньому вигляді сформувалися після 1945 року. При цьому частково були враховані як традиційна спільність земляцтв, так й історично сформовані кордони.

² **Війська магдебурців.** *Märdeburg* — місто, відоме з IX століття, в X столітті стало культурним центром. Одне з найбільших і найбагатших німецьких міст середньовіччя. Тепер — столиця Федеральної Землі Саксонія-Ангальт. Розташований Магдебург на берегах ріки Ельби.

обом кинулись інші жінки: витягнули з багна та привели додому бідолашну хресну з малим. Удома його старанно вимили, і став він знову чистенький та гарненький.

От так і хрестили малого Ойленшпігеля тричі в один день: раз у церкві в купелі, другий — у брудну калюжу вмочили і третій раз, коли відмивали у діжці з теплою водою.

Оповідка друга:

як усі селяни та селянки в Кнайдінгені
почали жалітися на малого Тіля Ойленшпігеля,
кажучи, що він шалапут і збитошник

Коли Ойленшпігель підріс і зміг самостійно стояти та ходити, почав він гратися з іншими дітьми. Хлоп'я росло надзвичайно жвавим і невтомно борсалось на постелі серед подушок чи гасало надворі по траві й так аж до трьох років. А вже з трьох років Тіль почав проявляти себе як неабиякий збитошник та витівник. Дійшло до того, що невдоволені сусіди прийшли гуртом до батька Ойленшпігеля та почали жалітися, що його син — неабиякий шельма. Батько покликав Тіля до себе та й питає: «А чому ж це всі наші сусіди нарікають на тебе і кажуть, що ти збитошник?».

А Ойленшпігель відповідає: «Любий татусю, я нікому нічого поганого ніколи не робив та не роблю. Хочу переконати вас у цьому раз і назавжди. Ходімо, ви сядете на коня, я за вами, і поїдемо селом, а я сидітиму тихо й ні словом не буду до нікого обзиватись. А побачите: будуть люди на мене набалакувати та сварити нізашо. От побачите!»

Батько зробив, як запропонував син, та й посадив малого позаду себе на коня. А той, піднявшись, знімав штанці, показував усім голий зад, а потім сідав знову. Бачачи це, сусіди та сусідки почали показувати на нього і говорити: «Та як тобі не соромно?! Але ж і безсоромник цей хлопчисько!».

А Ойленшпігель і каже батькові: «От бачите, тату, сиджу тихо, нікого не чіпаю, а люди мене нізашо лайдаком обзивають...».

Тоді батько зробив так: він пересадив свого улюбленого сина наперед себе. А Ойленшпігель вибалушував очі, викривлявся та

висолоплював язика до перехожих. Люди аж збігатися почали, куди батько зі сином не їхали б. І всі показували на малого й казали: «Таке мале, а глянь, який уже збитошник!».

Батькові аж стало шкода малого. Сказав він до сина: «Безталанний же ти який! Мабуть, сину, мав ти нещастя під лихою зіркою народитися. Ти ж бо сидиш, нікого не зачіпаєш ні словом ні ділом, а вони всі набалакують на тебе і кажуть, що ти — збитошник».

Оповідка третя:

як Клаус Ойленшпігель переселився зі села Кнайдінген та почав жити коло річки Заале³

Чи був малий причиною того вчинку, чи ні, цього вже не визнаємо, однак перебралися його батьки разом із усім сімейством у графство Магдебург та почали мешкати коло річки Заале. Звідти була родом мати Тіля. Батько Ойленшпігеля був чоловіком у літах, отож він незабаром після переїзду помер. Мати з малим на руках залишилася в рідному селі, й із часом вони потратили всі статки на харчі та стали останніми злидарями.

Тоді Ойленшпігелю виповнилося вже шістнадцять років, проте вчитися якомусь ремеслу він не хотів. Натомість весело марнував час у компанії подібних до себе, а ще самотужки навчився усіляким штучкам.

Мати Ойленшпігеля жила в будинку, подвір'я якого виходило на берег Заале. Одного дня хлопець вирішив навчитися ходити по канату. Вправлятись у цьому Тіль почав на горищі дому, бо не хотів, щоби мати застала його за цими вправами. Він добре знав матір: вона дуже не любила якихось таких дуроштів. Тож якби побачила його на канаті, то мудро вирішила б уберегти меншою бідою від більшої: добряче вилупити сина ще на землі, ніж він мав би гепнутися з висоти і зазнав би набагато гіршої шкоди. Одного разу вона таки застала його за вправляннями, тож, не довго думаючи, вхопила дрючка і вже збиралася всипати непослухові, але Ойленшпігель вивіркою чкурнув через вікно на горищі та всівся на дахові, а там вона його дістати не могла.

³ Заале — річка в Баварії, Тюрингії і Саксонії-Ангальт, ліва притока Ельби.

Він і далі поводився так. А потім, коли став трішки старшим, знову почав вправлятися показувати різні штучки на канаті. Тепер протягнув канат через річку від дому своєї матері до будинку навпроти на іншому березі. Багато хто, і молоді, й старі побачили той канат та зібралися подивитися на Ойленшпігеля, який мав показувати мистецтво ходіння по канатові. Отож усі нетерпляче й зацікавлено чекали, які виверти він показуватиме та що робитиме.

Коли Ойленшпігель, увійшовши в раж, упевнено витанцьовував та показував усілякі штучки, то помітив серед глядачів і свою маму, та й дуже веселився з того, бо вона й тут його дістати не могла. А ненька, помітивши це, тихцем пішла за будинок, де канат був прив'язаний, та й перерізала його, знову ж таки по-мудрому вирішивши, що у воду падати м'якше, ніж на землю. Отож під веселий сміх та кпини її син Ойленшпігель шубовснув у річку й добряче викупався в ній. Селянам страшенно сподобалася «вистава», вони від душі реготали, а хлопчаки гукали з берега до Тіля: «Ну ж бо, помийся добряче та охолонь. Мабуть, уже давно кортіло тобі пірнати, еге ж?!»

Ойленшпігель розізливсь, і справа була не в тому, що він скупався, а в кпинах з берега. Отож він задумавсь, як би то «віддячити» хлопчиськам такою самою монетою. Скупався, проте, Ойленшпігель з великим задоволенням і плавав у річці досхочу.

Оповідка четверта:

як Ойленшпігель помстився хлопчакам та іншим, вимантивши у них просто з ніг сотні пар взуття

Невдовзі після історії з купанням у річці замислив Ойленшпігель відплатити тим, хто з нього тоді дер лаха. Він натягнув мотузку, прикріпивши її до іншого будинку на протилежному березі Заале, та почав усім своїм видом демонструвати, що знову має намір походити по канаті над річкою. «Нема нічого кращого, ніж дивитись, як хтось оганьбиться», — думали і старий, і малий, одним словом усі ті, хто знову прийшов поглянути. А Ойленшпігель сказав усім хлопчакам дати йому лівого черевика, мовляв, він покаже їм на ка-

наті з цими черевиками цікаву штуку. Тіль був таким переконливим, що не тільки хлопчакі йому повірили, а й дорослі сприйняли все за чисту монету. Отож хлопці познімали ліві черевики та віддали їх Ойленшпігелю. А хлопців назбиралося чимало, десь двічі по шістдесят їх там було. Тіль понанизував черевики через зв'язані шнурівки на мотузку та й пішов з ними по канаті. Усі тим часом дивилися на нього знизу, чекаючи, що зараз він утне з лівими черевиками щось веселе. Проте Ойленшпігель ходив собі по канаті й нічогісінько з черевиками не робив. Декому з хлопчаків уже й набридло стояти на землі однією ногою босою, а другою взутою, от і захотілось їм чимскоріше повернути своє взуття.

Коли це Ойленшпігель, сівши на канат і демонструючи всілякі штуки з утримання рівноваги, як крикне: «А тепер — увага, нехай кожен вважає і забере свій черевик!», — і з цими словами обрізав мотузку та сипонув згори всі черевики на купу.

Що тут сталось! Усі настрашилися, що хтось інший їхнього лівого черевика собі забере, і тоді доведеться як стояв з босою ногою, так до самого дому шкутильгати. Отож метнувся кожен, що старий, що малий, — усі почали хапати перше, що під руку попалося. Хтось кричить: «То мій!», а хтось мало не з кулаками на нього: «Віддай, брехло, то мій!». І ось уже чуби затріщали й пішли в хід кулаки. Люди коло купи черевиків збилися в свою купу: хтось на долі, хтось наверху, один криком кричить, другий рюмсати починає, а третій дивиться на тих обох і сміється, аж за боки тримається. Колотнеча та стусани наростали, і ось уже й старі, дивлячись на малих, і собі устряли в бійку.

Ойленшпігель дивився на них згори та й реготав, аж мотузка під ним хиталася. Час від часу він переставав сміятись і гукав: «Еге, шукай свого черевика, так само, як я в річці вимивався!». Насміявшись досхочу, Ойленшпігель зліз з каната й пішов додому, залишивши односельців і далі сваритися за свої черевики.

Після цієї історії Тіль у селі не появлявся і намагався нікому на очі не потрапляти. Старих і малих десятою дорогою обходив. Увесь цей час він сидів удома й старанно бив байдики. Мати страшенно втішилася, що вітрогон у хаті припишк, і навіть, було, подумала, що він за розум узявся та будуть з нього люди. Вона ж бо не знала історії з черевиками, і що саме через цю витівку він з хати — ні ногою.

Оповідка п'ята:

як мати наставляла сина взятися за розум
і навчитись якійсь корисній справі,
бо таки хотіла йому добра

Мама Ойленшпігеля страшенно раділа від того, що, як вона гадала, син нарешті взявся за розум. Час від часу вона все ж сварила його за те, що не хоче вчитись якомусь ремеслу. Тіль відмовчувавсь, але мати не попускала та раз за разом йому докоряла. І от одного разу, коли вона вкотре почала шпетити його, Ойленшпігель відповів на її слова: «Кожен чимось займається і з цього життя щось та й має. Хто головою працює, хто руками: кому як доведеться». Мати послухала його і мовила: «Я ото думаю, про що ти кажеш, а їсти все одно хочеться. Уже чотири тижні в домі хліба нема». На що Тіль не погодився: «Та я ж не про їжу говорив. Як нема що їсти, то з цього й тішитися можна, постимо, мовляв, і робимо богоугодну справу. А як знайдеться що перекусити, то помолимося Богові, й усі знову будуть задоволені. А за їжу, мамо, не переживайте. Знайдеться і для нас щось. Я при нагоді пошукаю».

Оповідка шоста:

як Ойленшпігель видурив у пекаря мішок хліба
та й приніс матері додому

«Господь милосердний, він допоможе, — думав собі Ойленшпігель. — Як же мені матінку заспокоїти? Де хліба взяти?». Отож подався він із села, в якому вони мешкали, до міста Штасфурта.⁴ Там Ойленшпігель роздививсь як слід, дізнався, що йому потрібно, а потім зайшов у пекарню до багатого пекаря, де й спитав у господаря, чи не міг би він його панові, Тіль назвав ім'я багатого чоловіка,

⁴ Штасфурт — місто у федеральній землі Саксонії-Ангальт.

який жив неподалік від міста, продати за десять шилінгів житнього та білого хліба. Ойленшпігель назвав також місце, де нібито зупинився його господар. Нехай, мовляв, пекар пошле з ним малого до готелю, а там йому господар Ойленшпігеля гроші за хліб віддасть. Пекар погодився на вигідну пропозицію, бо зазвичай він виручив би за таку кількість хліба набагато менше.

Отож хліб поскладали в мішок, який Ойленшпігель приніс із собою. А той мішок не був простим. Тіль влаштував у ньому приховану дірку-клапан, яка відкривалася, коли він цього хотів. Як домовилися, пекар послав з Ойленшпігелем хлопчика-помічника, щоби той забрав гроші. Тільки-но відійшли вони трохи від дому пекаря, Тіль відкрив дірку в мішкові, й одна з білих хлібин випала звідти в грязюку на вулиці. Ойленшпігель скинув мішок, поставив його на сухе та й давай бідкатись: «Ой лихо ж мені, ой перепаде від господаря! Не буде він брудного хліба їсти. Ти ось що, біжи принеси такий самий з пекарні, так і бути, я тобі за нього зі своїх грошей заплачу. Бо то моя провина, що він упав у болото. Я не догледів, що мішок дірявий. Зачекаю тебе тут, біжи хутко за іншим буханцем».

Хлопчина, втішившись із можливості заробити на порожньому місці, побіг за іншим хлібом. А Ойленшпігель пішов до будинку на околиці міста. Звідти від'їжджав віз до його села. Про це, про багатого пана, який жив неподалік міста, та готель, де можна було б зупинитися на нічліг, Тіль вивідав у місцевих жителів перед тим, як піти до пекаря. Ойленшпігель поклав мішок на воза, а сам пішов разом із фурманом. Так з возом Тіль і повернувся до села.

Коли хлопчина прибіг з пекарні із хлібом, Ойленшпігеля вже й слід пропав. Хлопець метнувся назад та розповів усе пекареві. Господар вирішив не перекладати на іншого те, що міг зробити сам, тож побіг до заїзду, котрий назвав Ойленшпігель. Проте ніякого пана з околиці пекар там, звичайно, не знайшов, відтак зрозумів, що його надурили.

А Ойленшпігель приніс мішок хліба додому та віддав його матері зі словами: «Їж та молися Бозі, дякуючи за достаток, а як скінчиться, то постись і вважай себе дуже побожною».

Оповідка сьома:

як Ойленшпігель разом з іншими хлопцями
мусив з'їсти дуже багато ріденького супу
та ще й був битий

У тому селі, де мешкав з матір'ю Ойленшпігель, побувала така традиція: коли який господар різав свиню, сусідські діти приходили до нього додому, де їх частували супом чи кашею зі шматками м'яса із щойно зарізаної свині — свіжиною. Це називалося «гостина».

А жив у селі господар, скупердяй такий, що взимку снігу не випросиш. Не захотів він щоразу пригощати дітей свіжиною. От і видумав хитрість, аби відбити охоту до нього на гостину ходити. У велику миску він замість м'яса нарізав великими куснями черству шкірку від хліба. А коли прийшли до нього на гостину діти та Ойленшпігель разом з ними, полив цю шкірку розсолем. Хліба в місці було набагато більше, ніж діти могли з'їсти. А скупий господар тим часом зачинив двері й узяв прута. Того, хто, спробувавши твердої шкірки, не міг відкусити, та, посьорбавши бульйончику, збирався вже йти додому, господар перепиняв коло зачинених дверей і шмагав по заду, відбиваючи охоту ходити до нього на гостину. Отож кожен мусив повертатися до миски і пробувати гризти тверду шкірку чи сьорбати через силу ріденький розсіл. Скупий господар добре знав Ойленшпігеля та про його збитки. Тож особливу увагу приділяв саме його м'якій частині. Якщо комусь і вдавалось уникнути прута або ж заробити ним лише навздогін, то Тіль отримував кожного разу сповна. Господар ганяв дітлахів до миски доти, доки вони не висьорбали весь розсіл та не згризли всю черству шкірку. Але їм від тої гостини було, що псові — лушпайки.

